

Simeon Stefanov

(Bulgaria, Institute for Bulgarian Language, BAS)

The Etymology of the Word *Хълм* (Hill) in the Slavic Languages Revisited. Main Hypotheses

Abstract: In this paper I discuss the origin of the word *хълм* (hill) in the Slavic languages. I present the main scientific hypotheses and motivate my preference for one of them.

Keywords: etymology, Slavic languages, main hypotheses, хълм (hill)

Симеон Стефанов

(България, Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“,
Българска академия на науките)

Отново за етимологията на едно название в славянските езици. Хълм: основни хипотези¹

1. Предмет, цели, задачи и методи на изследване

В настоящата публикация ще обърна внимание върху произхода на названието бълг. х ъ л м 'невисоко заоблено възвишение, бърдо, рид, баир' (РСБКЕ/RSBKE 1959: 581) и неговите паралели в останалите славянски езици. Ще представя основните хипотези в науката и ще обоснова своето предпочитание за една от тях. Основният метод, който ще използвам, ще бъде сравнително-историческият.

2. Регистрирани основни форми, производни и значения в българския език

х ъ л м 'невисоко заоблено възвишение, бърдо, рид, баир' (РСБКЕ/RSBKE 1959: 581), 'падина, пропаст' (Неново, Провадийско), 'високо място, баир, могила' (Трънчовица, Никополско), стб. х л ъ м ъ 'хълм, възвишение' (Маринско евангелие, Зографско евангелие, Асеманиево евангелие, Савина книга и др.) (СТБР/STBR 2009: 1141). Произв.: *хълмѣж* 'хълмисто място' (Бургаско); *хълмест* 'който е осеян с хълмове' (РСБКЕ/RSBKE 1959: 581); *хълмйст* също (РСБКЕ/RSBKE 1959: 581); *хълмовйден* 'който има вид на хълм' (РСБКЕ/RSBKE 1959: 581); *хълмообразен* 'който е подобен на хълм' (РСБКЕ/RSBKE 1959: 581); *изхълмям се, изхълмя се* 'изкривявам се от работа' (Стара Загора), *изхълмявам, изхълмя* 'изгребвам' (Енина, Казанлъшко); *нххълмьм* 'ударям силно, бия' (Еленско) и др.

3. Регистрирани основни форми и значения в останалите славянски езици

Срхр. *hūm* м. р. 'хълм; възвишение', *hūmas* м. р. 'хълм', *hūmak* м. р. 'хълм', *hūmka* ж. р. 'хълм' (AR 1887-1891: 732-734), срхр. диал. чак. *hlat* 'хълм' (Истрия) (AR 1887-1891: 627); словен. *hòlm* 'върх; хълм', словен. диал. *hom* 'върх; хълм' (Pleteršnik 2006: 275); старорус., русчсл. *хълмъ, хълмь, хълъмь, холмъ* 'хълм, планина; насип; убежище, подслон' (ЭССЯ / ESSJa 1981: 138), рус. *холм* 'неголяма полегата планина, възвишение, могила', рус. диал. *холм* 'разорана нива, обградена от гора; натрупване на пръст и мъх на

¹ Авторът изказва специални благодарности на колегите от Секцията по ономастика към Института за български език при БАН за консултацията, съветите и предоставената библиография по темата.

дъното на езеро; буца пръст в блатисто мочурливо място; обрасла с гора планина; възвишение в гора; сухо, извисено място в блато', рус. диал. *хóлом* м. р. 'гръб', рус. диал. *холомы* мн. ч. 'блатисто място, покрито с буци пръст и с мъх', рус. диал. *холма* 'хълм, възвишение', рус. диал. *хóлма* 'остров в река', рус. диал. *холма́* 'голяма гора с обгорели места' (ЭССЯ/ESSJa 1981: 138); укр. *холм* 'планина; могила, възвишение' (ЭСУМ/ESUM 2012: 195); чеш. *chlum* 'хълм, възвишение; връх' (Machek 1968: 200); словаш. *chlm* 'хълм; възвишение' (SSJ 1959: 560); пол. *chelm* 'хълм, възвишение' (Brückner 1957: 178); горлуж. *kholm* 'хълм', горлуж. разг. *chólm* 'хълм' (Schuster-Šewc 1980: 392); доллуж. остар. *chólm* 'хълм' (Мука 1926: 491); праслав. *хълмъ.

4. Етимологични хипотези

4.1. Основна етимологична хипотеза – стара германска заемка

Вероятно става въпрос за стара германска заемка в славянските езици от (праслав. *хълмъ <) старогерманско *hulmaz (наред с възможно старогерм. *holmaz > праслав. *холмъ > срхр. диал. (чакавско) *hlam*, вж. AR 1887-1891: 627), от което се развиват и старонорд. *holmr* 'остров' (> староангл. *holm* 'възвишение, могила'), старосакс. *holm* 'хълм', срниснем. *holm* 'остров' и др., вж. Miklosich 1886: 92; Uhlenbeck 1893: 485; Berneker 1908-1913 410; Kiparsky 1934: 179-180, който смята, че сближаването със старорус. *шеломя* 'насипно възвишение, вал; хълм', на което се позовават противниците на германската етимологична хипотеза, а което в крайна сметка е от праслав. *šlěmъ 'шлем' (вж. Vasmer 1958: 388; ESJSt 2012: 943), а не от праслав. *šelmę, се основава на поетическа метафора – на сравнението на хълма и могилата с шлема и шапката; Machek 1939: 216; Vasmer 1958: 255, Фасмер-Трубачев/Fasmer-Trubachev 1987: 255, който поддържа германската етимология и смята за неприемливо настояването на индоевропейски произход у Ильинский/И'inskiy 1915: 142; Brückner 1929: 127, 1957: 178 и др. чрез позоваване на старорус. *шеломя* 'насипно възвишение, вал; хълм'; Мартынов/Martynov 1963: 92-93; Bezljaj 1977: 199; ЭССЯ/ESSJa 1981: 138-139; Gluhak 1993: 271-272, който приема германската теория, а възстановения праиндоевропейски корен смята за първоизточник на други форми в славянските, балтийските и по-далечните индоевропейски езици, за което вж. Gluhak 1993: 174; ESJSt 1994: 221; ЭСУМ/ESUM 2012: 195 и др.

4.2. Втора етимологична хипотеза – индоевропейски произход

Предполага се и по-скоро родство между славянските и германските форми и извеждане от общо ие. *kō-mo от корен ие. **kel-/kol-/kō-* 'издигам се, стърча', като основните аргументи се опират върху регистрираното старорус. *шеломя* 'насипно възвишение, вал; хълм', което се схваща като наследник на вариант с различна степен на коренната гласна, праслав. *šelmę, вж. Соболевский/Sobolevskiy 1914: 447, който се позовава на старорус. *шеломя* 'насипно възвишение, вал; хълм'; Ильинский/И'inskiy 1915: 142; Brückner 1929: 127, който изказва общо възражение срещу германската етимология с основаването, че *хълмъ се отнася преди всичко за 'почва, пръст', Brückner 1957: 178, където авторът предполага, че формата е праславянска и я извежда от първично *skūlm; Skok 1971: 694, който заради срхр. диал. чак. *hlam* 'хълм' (Истрия) (AR 1887-1891: 627) отхвърля предположението за стара германска заемка и приема хипотезата на Brückner 1929: 127; 1957: 178 и Младенов/Mladenov 1909: 125; 1941: 673 за прародство и по-скоро паралелизъм между германската и славянската форма и извеждане от индоевропейско *(s)*kūlm* без s-mobile, а за суфикса -*m* сравнява с лат. *collis* 'хълм, планина', лат. *culmen* 'връх', лит. *kelmas* 'връх', и др.; Bezljaj 1977: 199; ESJSt 1994: 221; ЭСУМ/ESUM 2012: 195 и др.

4.3. Трета етимологична хипотеза – прединдоевропейски произход

Machek 1968: 200 смята, че поради фонетични затруднения (според германската етимология групата *-yl-* в славянските езици не се извежда от $\langle *ol- \rangle$, а от прагерманско $\langle *yl- \rangle$) славянската форма не може да се изведе от германски и затова предполага прединдоевропейски произход, понеже славянските и германските племена имат много общи прединдоевропейски географски названия.

5. Заемки в други езици

От български названието е заето в рум. *hilm* 'хълм' (срв. още рум. остар. *holm* 'хълм', което е вероятно от $\langle$ стунг. *holm* $\langle$ стб. *хълмъ* 'хълм'), рум. *hălmos* 'хълмист', рум. *hălmni* 'натрупвам' (Цонев/Tsonev 1984-1985: 40), рум. *holúm* 'насип между две ниви, висок 1,5 м', което вероятно е от унг. *halom* 'хълм, купчина' (Dumke 1913: 73), за което пък се предполага, че е стара заемка от старобългарския език в староунгарски $\langle$ стунг. *holm* $\langle$ стб. *хълмъ* 'хълм' (Цонев/Tsonev 1984-1985: 162; Kniezsa 1955: 210-211). Регистрирани са и редица заемки в топонимията на съседни балкански държави за обяснението на които вж. Vasmer 1941: 145; Zaimov 1968: 413; Stojkov, Katsori, Asenova 1975: 72; Zaimov 1975: 115; Заимов/Zaimov 1980: 235.

6. Предположение за произхода на разглежданата дума

В настоящото изследване съм представил основните етимологични хипотези за произхода на разглежданото название, като изложеното в точка 4.1. **О с н о в н а е т и м о л о г и ч н а х и п о т е з а – с т а р а г е р м а н с к а з а е м к а** предполагам за най-вероятно. Регистрираните в славянските езици форми представят по-нататъшния формално-семантичен развой на старата германска заемка на славянска езикова почва. Възстановеното старогерманско **hulmaz* (наред с възможно старогерм. **holmaz*) предполага именно стара германска заемка от праславянския период, която се адаптира в късния праславянски в **хълмъ*, срв. стб. *хълмъ* 'хълм, възвишение' (Мариинско евангелие, Зографско евангелие, Асеманиево евангелие, Савина книга и др.) (СТБР/STBR 2009: 1141), със закономерен преход на групата $\langle *yl- \rangle \rightarrow \langle *yl- \rangle \rightarrow \langle *l- \rangle$ по установената последователност на фонетичните промени от късния праславянски период (срв. КСИТГСЕ/KSITGSE 1968: 62, 65, 66, 72; СТБЕ/STBE 2000: 37-38, 26-27 и др.), противно на твърдението на Machek 1968: 200 за фонетични затруднения, свързани с германската хипотеза. За сходен модел на заемане и (фонетична) адаптация на друга стара германска заемка от праславянския период, срв. стб. *хѣдогъ* 'мъдър, умен, знаещ' (Охридски апостол, Слѣпчански апостол, Македонски апостол) $\langle$ праслав. **htdogъ(jь)*, където е старинна германска заемка от гот. *handugs* 'мъдър' (незасвидетелствано **handags* 'ловък' $\langle$ гот. *handus* 'ръка'), в което се наблюдава адаптация с последвал закономерен преход на групата гот. $\langle *an- \rangle \rightarrow$ праслав. $\langle *q- \rangle$ (вж. Стефанов/ Stefanov 2024 и цитираната там литература). Несъстоятелни са и опитите за обяснение на думата като наследено индоевропейско название и настояването за връзка със старорус. *шеломя* 'насипно възвишение, вал; хълм', което се извежда от друг праславянски етимон праслав. **šlěmъ* 'шлем' и в крайна сметка се свързва с друга стара германска заемка от праславянския период (вж. Vasmer 1958: 388; ESJSt 2012: 943). Регистрираните руски диалектни форми пък показват типологично сходство в семантично отношение с продължителите в германските езици.

7. Заключение

В настоящото изследване обърнах внимание върху произхода на названието бълг. х ъ л м 'невисоко заоблено възвишение, бърдо, рид, баир' (РСБКЕ/RSBKE 1959: 581). Думата има широко разпространение в останалите славянски, а се среща и като заемка в някои балкански езици. Вероятно става въпрос за стара германска заемка от праславянския период от старогерманско **hulmaz* (наред с възможно старогерм. **holmaz* > праслав. **xolmъ* > срхр. диал. (чакавско) *hlam*, вж. AR 1887-1891: 627), от което се развиват и старонорд. *holmr* 'остров' (> староангл. *holm* 'възвишение, могила'), старосакс. *holm* 'хълм', срнисем. *holm* 'остров'. Малко вероятна е хипотезата по-скоро за родство между славянските и германските форми и извеждането от общо ие. **kō-mo* от корен ие. **kel-/kol-/kō-* 'издигам се, стърча'. Малко вероятно е и предположението за прединдоевропейски произход.

ЛИТЕРАТУРА

- Заимов 1980: *Заимов, Й.* Принос към проучването на българските географски имена в Гърция – Проучвания Вл. Георгиев. София: Издателство на БАН, 222–235 (Zaimov 1980: *Zaimov, J.* Prinos kam prouchvaneto na balgarskite geografski imena v Gartsia. – Prouchvaniya Vl. Georgiev. Sofia: Izdatelstvo BAN, 222–235).
- Ильинский 1915: *Ильинский, Г. А.*, Звук *ch* в славянских языках. – Известия Отделения русского языка и словестности Академии наук 20/4, 1915, 135–186. (P'inskiy 1915: *P'inskiy, G. A.* Zvuk *ch* v slavyanskikh yazykakh. – Izvestiya Otdeleniya russkogo yazyka i slovesnosti Akademii nauk 20/4, 135–186).
- Леков 1968: *Леков, И.* Кратка сравнително-историческа и типологическа граматика на славянските езици. София: Издателство на БАН (Lekov 1968: *Lekov, I.* Kratka sravnitelno-istoricheska i tipologicheska gramatika na slavyanskite ezitsi. Sofia: Izdatelstvo na BAN).
- Мартынов 1963: *Мартынов, В. В.* Славяногерманское лексическое взаимодействие древнейшей поры (К проблеме прародины славян). Минск (Martynov 1963: *Martynov, V. V.* Slavyanogermanskoe leksicheskoe vzaimodeystvie drevneyshey pory (K probleme prarodiny slavyan). Minsk).
- Мельничук 2012: *Этимологичний словник української мови.* О. С. Мельничук. (ред.). Т. 6. Москва: Наукова думка. (Mel'nichuk 2012: *Etimologichniy slovník ukrains'koi movi.* O. S. Melynichuk. (red.). T. 6. Kiiiv: Naukova dumka).
- Младенов 1909: *Младенов, Ст.* Старите германски заемки в славянските езици. – Сборник за народни умотворения и народопис 25/7, 1–155 (Mladenov 1909: *Mladenov, St.* Starite germanski elementi v slavyanskite ezitsi. – Sbornik za narodni umotvoreniya i narodopis 25/7, 1–155).
- Младенов 1941: *Етимологически и правописен речник на българския език.* Ст. Младенов (ред.). София: Издателство „Христо Г. Данов“ (Mladenov 1941: *Etimologicheski i pravopisen rechnik na balgarskiya ezik.* St. Mladenov (red.). Sofia: Izdatelstvo „Hristo G. Danov“).
- РСБКЕ 1959: *Речник на съвременния български книжовен език.* Ст. Романски (гл. ред.). Т. 3. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“ (RSBKE 1959: *Rechnik na savremenniya balgarski knizhoven ezik.* St. Romanski (gl. red.). T. 3. Sofia: Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“).
- СТБЕ 2000: *Старобългарски език.* Кратък граматичен очерк. София: Фабер (STBE 2000: *Starobalgarski ezik.* Kratak gramatichen ocherk. Sofia: Faber).

- СТБР 2009: Старобългарски речник. Д. Ив. Мирчева (гл. ред.). Т. 2. София: „Валентин Траянов“ (STBR 2009: Starobalgarski rechnik. D. Iv. Micheva (gl. red.). Т. 2. Sofia: „Valentin Trajanov“).
- Стефанов 2024: Об етимологии имени в болгарском языке. – Scripta et E-scripta, 24 (под печат). (Stefanov 2024: Ob etimologii imeni v bolgarskom yazyke. – Scripta et E-scripta, 24, 2024 (pod pechat).]
- Трубачев 1981: Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд. О. Н. Трубачев (ред.). Т. 8. Москва: Издательство „Наука“ (Trubachev 1981: Etimologicheskiy slovar' slavyanskikh yazykov. Praslavyanskiy leksicheskiy fond. O. N. Trubachev (red.). Т. 8. Moskva: Izdatelstvo „Nauka“).
- Фасмер-Трубачев 1987: Этимологический словарь русского языка. Перевод с немецкого и дополнения члена-корреспондента АН СССР О. Н. Трубачева. О. Н. Трубачев (ред.). Москва: „Прогрес“ (Fasmer-Trubachev 1987: Etimologicheskiy slovar' russkogo yazyka. Perevod s nemetskogo i dopolneniya chlena-korrespondenta AN SSSR O. N. Trubacheva. O. N. Trubachev (red.). Moskva: „Progres“).
- Цонев 1984-1985: История на българския език. Б. Цонев (ред.). 2. София: „Наука и изкуство“ (Tsonev 1984-1985: Istoria na balgarskiya ezik. B. Tsonev (red.) 2. Sofia: „Nauka i izkustvo“).
- AR 1887-1891: Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Knj. 3. P. Budmani (ur.). Zagreb: JAZU.
- Bernker 1908-1913: *Bernker, E.* Slavisches etymologisches Wörterbuch. E. Bernker (ed.). Heidelberg.
- Bezljaj 1977: Bezljaj, F. Etimološki slovary slovenskega jezika. 1. F. Bezljaj (ur.). Ljubljana.
- Brückner 1929: Brückner Die germanischen Elemente im Gemeinlawischen – AfSIPh 42, 125-146.
- Brückner 1957: *Brückner, A.* Słownik etymologiczny języka polskiego. A. Brückner (ur.). Warszawa.
- Dumke 1913: *Dumke, H.* Terminologie des Ackerbaues im Dakorumänischen. – JIRSpr. 19-20, 65-131.
- ESJSt 1994: Etymologický slovník jazyka staroslověnského. E. Havlová (Hl. red.). Praha: Žehoslovenské akademie vřd.
- ESJSt 2012: Etymologický slovník jazyka staroslověnského. I. Janišková (Hl. red.). Praha: Žehoslovenské akademie vřd.
- Holub-Kopečný 1952: *Holub, J., Fr. Kopečný.* Etymologický slovník jazyka Žeského. Praha.
- Holub-Lyer 1982: *Holub, J., St. Lyer.* Stručný etymologický slovník jazyka Žeského. Praha.
- Kiparsky 1934: *Kiparsky, V.* Die gemeinlawischen Lehnwörtern aus dem Germanischen. – AASF 32/2, 179-180.
- Kniezsa 1955: *Kniezsa, I.* A Magyar nyevl szláv jövevényiszavai, 1/1-2. Budapest.
- Machek 1939: *Machek, V.* Untersuchungen zum Problem des anlautenden *ch-* im Slavischen. – Slavia 16/2-3, 161-219.
- Machek 1968: *Machek, V.* Etymologický slovník jazika Žeského. Praha.
- Miklosich 1862-1865: *Miklosich, D.* Lexikon palaeoslovenico-graeco-latinum. Wien.
- Miklosich 1886: *Miklosich, Fr.* (ed.). Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen. Wien.
- Muka 1926: *Muka, A.* Słownik dolnoserbškeje rěcy a jebe narěcov. Т. 1. Praha.
- Pleteršnik 2006: *Pleteršnik, M.* Slovensko-nemški slovar. M. Furan (ur.). Ljubljana: SAZU.
- Schuster-Šewc 1980: *Schuster-Šewc, H.,* Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache. R. Eckert, O. N. Trubažev (ed.). Т. 6. Bautzen: Domowina-Verlag.

- Skok 1971: *Skok, P.* Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Lj. Jonke (ur.). Zagreb: JAZU.
- SSJ 1959: Slovník slovenského jazyka. Št. Peciar (ved. red.). T. I. Bratislava.
- Stoykov, Katsori, Asenova 1975: *Stojkov R., T. Katsori, P. Asenova.* Prénoms, noms de familles et noms de localités dans le nord-ouest du Péloponnèse vers la moitié du XV-e siècle. – Балк. езикозн 18/2, 59-77.
- Uhlenbeck 1893: *Uhlenbeck, C. C.* Die germanischen Wörter im Altschlavischen. – Archiv für slavische Philologie 15, 481-492.
- Vasmer 1941: *Vasmer, M.* Die Slaven in Griechischenland. – AbhPAW 12, 145.
- Vasmer 1958: Russisches etymologisches Wörterbuch. M. Vasmer (ed.). T. 3. Heidelberg.
- Zaimov 1968: *Zaimov, J.*, Ancient noms bulgares dans la partie sud de la Péninsule balkanique. – Actes I Congr. Balk. 6, 389-414.
- Zaimov 1975: *Zaimov, J.* Beitrag zur Erforschung der bulgarischen geographischen Namen in Griechenland. – Балканско езикознание 17/1, 105-115.